

Եւ զհամառունչ զաշխարհութիւնն ընդ օրինօք բնութեան ,
Ամենութեք զհամահաւաք տեսանեմ զաջն Աստուածեան ,
Եւ մեծապէս ըրքանչանամ ընդ խորհրդոյս միութիւնն ,
Ոչինչ ընդհատ չնդ իմաստութիւնն եւ ընդ յստակ պարզութիւնն :

ԼՈՒԻ ՌԱՍԻՆ

Ա.-Է. Կարապետեան
Կ . Պօլէյի
Սշա . Ժառ . Վարժարանի :

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՊԻԻՑՈՆԻ

(Շարունակութիւն և վերջ . տես թիւ 7 .)

Ան վարկերն , երբ Պիւֆոն իւր աշխատութիւնը կ'ուղէր վերջացնել , համբէն Եւրոպայս մեծ գիտողն , բնութեան այս եռանդուն մատենագիրն համար իւր բարձր զորմացումն կը յայտնէր : Նորա յաղթութեան բան մը չէր պակսէր :

1771 ին . երբ Պիւֆոն 'ի Մոնդպար կը գնակէր , Անժրիլլէրի կամը 'ի մուտս Միւզէոմի նորա համար արձան մը կանգնեց այսու արձանագրութեամբ . « Սա բովանդակ բնութիւնն յինքն կ'ամբիօփէ » . (Naturam amplectitur omnem) :

Լուի Ժեշ իւր Թագաւորութիւնն պանծացընող այս մեծ մարդոյն իւր բարձր յարգանաց առ հաւատչեան յայտնելու նպատակաւ , Պիւֆոնի երկիրը կոմսութեան բարձրացուց , այս պատիւը Պիւֆոնի առանձնաշնորհութիւններ կը տար , բայց նա բնաւ յօգուտ իւր չը գործածէր :

Ֆրանսական Ահագէմիան 1753էն 'ի վեր պարտք կը համարէր Պիւֆոնը իւր ծայն հրաւիրել , ուստի Սենի արքեպիսկոպոսը մեռնելուն պէս համահաճ հաւանութեամբ անդամ անուանեցին զայն : Պիւֆոն նոյն տարւոյն Օգոստոս 25 ին այս հռչակաւոր ժողովոյն մէջ բազմելու գալով բազմութիւն ունկնդրաց ներկայութեան իւր ոճոյ վերայ գրած ճառն արտասանեց , որ Ֆրանսիոյ դպրութեան ամենագեղեցիկ նախատիպներէն մին է :

Պիւֆոն ատենարան էր , իւր առնի և քաղցրահնչուն ձայնը , զեղեցիկ դէմքը , վայելուչ կերպարանքը , ասացուածոց արեւութիւնը անդիմադրելի հրապոյր մը կը տային իւր խօսքերուն և ունկնդրոց մօտոց մէջ յաղումն ու զորմացումն կը զարթոյնայնէին :

Պ . Գոնտամինի (1) Ֆրանսական Ահագէմիան ընդունուելուն առթիւ խօսած ճառին՝ Պիւֆոնի տուաւ պերճախօս պատարիսներ ամեն ուրեք կը յիշուի : Մէք ևս պերճախօսութեան այն փառաւոր հատուածը յառաջ պիտի բերեմք :

« Դուք երկու կիսագունդներն ընթացաք , ընդ ծով և ընդ ցամաք յաճեցաք , այն հրապօրեօք լեռանց ամպածրօք զազալմենն բարձրացաք , ուր յախտնական սառնոյց , ստորերկրայ հուրք եւ միջօրեայ տապ հաւասարապէս կը տիրեն : Դուք անձնաւոր եղաք այն փրկարգէղ սահանաց դահաւիճ դարաւանդներուն , որոց առկախեալ ջուրերը գոգցես ամպերէն 'ի վեր կը հոսին քանթէ երկրի վրայէն զիլ 'ի գիւ կը հոլովն : Դուք այն ընդարձակ անապատները խորամխցաք ուր հազիւ ուրեմն մարդոյ նետքեր կը նշմարուին , ուր ամենախորին լուսութեան ընդլայցած բնութիւնն զահի հարաւ տեսնելով զձեզ զառաջին , որ ղինքն կը հարցաքննէ , Վերջապէս 'ի մի բան դուք միմայն փառաց համար՝ ոսկւոյ ծարաւով տքնողներէն առեւել ճգնեցաք , Ահա այսպէս կը ճանաչէ զձեզ Եւրոպա և այսպէս պիտի ճանաչէ ապագայ սերունդը :

Պիւֆոն Ահագէմիայի մէջ ուրիշ ճառեր ևս արտասանած է : Շարունակութեան ասպէս Պ . Վադը-

(1) Շարլը-Մարի Կլէմ Գոնտամին , 1701 ին փարիզի Քլէ ծնաւ : Սա դիմադրաբուն ապարդիւն գաղութելով ուսանեալ Նախիչեւ իւր անշէ . լուսաւոր ճանապարհորդութիւնները Եւրոպայ , 1736 ին Գոթէնի եւ Պոլի հետ ելելով Յէն Կոնիստ համար փեւս դիպեցաւ , և 1774 ին վարձանէցաւ : Բազմաթիւ գիտական գործեր լուսած է :

սիրոյն Մոնդպարի պարտիզին մէջ առ ռոտ բարձր
աշտարակին կարճ կոթող մը կանգնեց այսու պարզ
և աւելի կարճ արձանագրութեամբ. խոնարհ կո-
թոց առ բարձր աշտարակի, կանգնեաց որդին
Պիւֆոն առ իւր հայրն. 1785 (Excelsae turri,
humilis columna, parentisno filius Buffon, 1785):

Պիւֆոն փառաց հայթայթած բովանդակ հա-
ճոյից մէջ ծերութեան ժամանեց: Կարողացաւ տա-
կաւին ընդ երկար պահպանել իւր աշխատելու զօ-
րութիւնը և մտաց ազատութիւնը. բայց վերջա-
պէս մարդկային տկարութիւնը յաղթեց և հիւան-
դութիւններն այս մեծ էակին վնայ յարձակեցան:
Պիւֆոն 1788 ին դժնդակ հիւանդութենէ մը բռ-
նուեցաւ, որ քիչ ժամանակէն յաղթեց նմա Ապրի-
լի առաջին օրերուն մէջ գեռ կը ջրմագայեր երկու
ծառայից օժանդակութեամբ, 12 ին ցաւը սաստ-
կացաւ և անտանելի դարձաւ: Բորդալ առաջարկեց
գործողութիւն կատարել. « Պատասխանէ, լսաւ
Պիւֆոն, պիտի աւողջայնես պիտի: Եւ երբ Բոր-
դալ լռութիւն կը պահէր. « 81 տարեկան եմ,
լսաւ ազնիւ ծերունին, աւելի լաւ է մեռնիլ: Ապրիլ
14 ին թագաւորը պատգամաւոր մը զրկեց
նորա սրդիտութիւնն հարցնելու համար: Պիւֆոն
աւոր համար չափազանց զգածուեցաւ: 15 ի երե-
կոյին տկարութիւնն յետին ծայր սաստկացաւ և և
հիւանդն ինքնին կրօնական օգնութիւններ պահան-
ջեց: Տիկին Նեգէր (1) նորա անկողնոյն մտարը նրա
տած էր: Այս վայրկենին կը գրէ նոյն տկենին, հի-
ւանդն կարծելով թէ խոտովանահայրն ներկայ է,
այն խոքերն արտասանեց. « Սիրեցեալդ իմ ինեաս,
ո՞րքաւսուն տարիէն աւելի է, որ դուք զիս կը ճա-
ռնալէք: Գուք զիսէք թէ ինչ վարմաւք ունեցած
ո՞ւմ մշտ, կարողացած ժամանակս բարիք կ'ընէի,
ո՞ւնեմ գործելու բուն մը շունիմ: և կը յայտնեմ
ո՞րքէն այն կրօնին մէջ կը մեռնիմ, որոյ մէջ ծնած
ո՞ւմ և կը խոտովանիմ հրապարակաւ թէ՛ կը հա-
ռատամ Յիսուս Քրիստոսի: որ յերկնից յերկիր
ո խոնարհեցաւ մարդկային փրկութեան համար.
ո՞րքաւսն զնա, որ հաճի իւր աշխարհիս ուղ-
ո ղել և զիս պաշտպանել, կը յայտնեմ հրապարա-
ո կաւ թէ կը հաւատամ ի Նա ու: »

Պիւֆոն ջերմեանդն սիրով ընդունեց վերջին
խորհուրդներն և 1788 Ապրիլ 15 էն 16 լուսնալու
գիշերը՝ առաւօտեան մէկ ժամ մնացած իւր հոգին
աւանդեց:

Իւր գիտիլ խնամով զմեռելով 18 ին Սեն-Մե-
տար, իւր ժողովրդագիտական Եկեղեցին տարուե-
ցաւ: Արդէն դեռ չը լուսնացած սրտարեկ հանդի-
սականաց բաղմութենէն փողոցներն անանդանելի ե-
ղած էին: Ակադէմիայի երեսփոխաններէ, գրա-

գետներէ, արհեստագէտներէ, պաշտօնեայնէրէ և
պատգամաւորներէ կազմուած շրագիր ընկերու-
թիւն մը կուտակուած խուռն բաղմութեան մէջն
Ֆրանսիոյ կրօնաւոր հանձարեղ մարդոյն մահկա-
նացու գիտկին կ'ընկերանար:

Ապրիլ 20 ին իւր դիակն ի Մոնդպար փոխա-
դրուեցաւ և մեծ շքով իւր հողատիրական մատ-
ռան չիլիին մէջ գրուեցաւ, ուր կը հանգչի մին-
ջեւ ցայսօր:

Պիւֆոն միմիայն մէկ նպատակի մը յարած՝ մարդ-
կային ուսումնէն աւելի ճշմարտութեան ուսման ըզ-
բաղեցաւ: Նա ճշմարտութեան իզճին ու բնու-
թեան սէրը միշտ նախադասութիւ կը համարէր իշխե-
լու: ի պատիւ և ի փառս բարձրանալու տենէն,
Գիտութեանց համար եղած այս անկեղծ անշահա,
գիտութիւնն է, որ բարձր իմացականութիւններ
յառաջ կը բերէ և մեծ գիւտերու աղբիւր կը լի-
նի: Այն, որ ամեն բանէ յառաջ փառք կը փրկտ,
ու է չէ կարող ամենէնին ճշմարտութեան անաղտ
լուսնի հասանիլ: միշտեռ նա, որ ամեն բանէ յա-
ռաջ ճշմարտութեան համար կ'աշխատի, բնականա-
բար պատուոյ և փառաց կը տիրանայ:

Պիւֆոն Գրանիկ չէր հաղիւ ուրեմն յարգունիս
կերեւէր. բնաւ չաղբորովութեան չէր զիջանէր,
և այնպիսի ժամանակի մը մէջ, յորում գրադեաք
իրենց անձը այնչափ կը ստորնացնէին, նա Տիւրատի
գութիւն տուած պատասխանին մէջ հետեւեալ աղ-
նիւ խօսքերն արտասանեց, զոր Ֆրանսիոյ Ակա-
դէմիան ծափահարեց. « Միթէ կարծեաց կայորու-
ո թիւնը բաւականաչափ ընդարձակ չէ՞, որպէս զի
ո անձն իւր անհատ կարողանայ նորա մէջ հանգլուտ
ո բնակիլ ո: »

Պիւֆոն որչափ որ մեծ էր նոյնչափ եւս պարզ
էր: Նա յաճախակի իւր ձեռագիրներն բարեկա-
մացը կը յանձնէր և նոցա արդարացի քննադատու-
թեանց իրաւունքը կը տար, եթէ սխալներ ունե-
նար, ուղղել կը փութար, և ահա՛ այսպէս համես-
տութեամբ և պարզմտութեամբ իւր գրութիւն-
ներն կատարելագործեց և այսու ցոյց տուաւ թէ
ճշմարտութեան զօրութիւնը որչափ ազդեցութիւն
կ'ընէր իւր վերայ, Իւր պարզութիւնն նոյն իսկ
խօսակցութեանց մէջ կը յայտնուէր: Օր մը Գոն-
զագի իշխանը նորա հանձարոյն վերայ լի զարմաց-
մամբ հարցուց թէ՛ ինչպէս կարողացաւ այսպիսի
փառաց տիրանալ, անկեղծութեամբ պատաս-
խանեց. « Շարունակ քառասուն տարի գրասեղա-
նիս առջեւ բաղմելով ո: »

Պիւֆոն ի Մոնդպար ամենուն սիրելի և պատ-
կառելի էր, մարդասեր և բարեբար: Բնաւ ծա-
ռայելու առիթ մը ձեռքէ չէր փախցներ, նա իւր
հայրենակից Տոլանտներ իւր գծուած վիճակն
բարձրացնելով՝ Արքայական Պարտիզի գաւառու-
կարդեց և յետ ժամանակաց իրեն զօրակից ըրաւ:

Պիւֆոն իւր առանձնակի կենաց մէջ մեծ կա-
նոնաւորութիւն կը պահէր: Նա գործունեայ էր և
ժուժկալ, ինչպէս վայելէ այն ամեն մարդկանց, որք

(1) Տիկին Նեգէր, նախնի և արդի բոլոր լեզուանէն
գալ գիտէր և իւր գիշերօթեան ամեն առաջինտախտիւն,
նա մանասանի անպատելի բարեգործութիւն մը լի փառքեց:
Սա ինչն է Նեգէրի աշխարհային հիմնադիրը:

կամին մեծ գործեր 'ի գլուխ հանել : Առաւօտեան ժամը հինգին իւր անկողինէն ելած կը լինէր արդէն, իւր սենեկի սպասաւոր Յովսէփին հրահանգ տուած էր, որ երբ ելնելու ընդդիմանայ, զինքն անկողինէն դուրս ձգէ : Ուստի կ'ըսէր Պիւ.Ֆոն. « Բնական պատմութեան ամենագեղեցիկ էջերը Յովսէփիկի կը պարտիմ » :

Պիւ.Ֆոն առաւօտեան ամբողջ ժամերը աշխատութեան յատկացուցած էր. կէս օրին իւր միակ ծառը կ'ընէր, որ յաճախակի կերկարեր իւր բազմաթիւ այցելուաց ընդունելութեամբ : Հերոլդ տը Սէշէլ (1) զայն յանիրաւի կը յանդիմանէ թէ՛ ճաշին շատ ժամանակ յատկացուցած է :

Պիւ.Ֆոն իւր ընտանեացը համար ամեն գովեստէ վեր բարի և քաղցր էր :

Նա 1752 ին Մարի-Ֆրանսուազ տը Սէն-Պէլէնի հետ ամուսնացաւ. և երկու որդի ունեցաւ. Մարի-Հանրիէշ Լէկլերկ տը Պիւ.Ֆոն, որ որրանին մէջ մեռաւ, և Գեորգ-Լուի-Մարի Լէկլերկ տը Պիւ.Ֆոն, որ հեծելազորուն զնշապետ եղաւ եւ Մոնդպարի կարավառիչ : Սա 1793 Յուլի 10 ին զլեատութեան բեմին վերայ մեռաւ, այս խօսքերն արտասանելով. « Քաղաքացիք, ես զիս Պիւ.Ֆոն կ'անուանեմ » :

Սա բնաւ որդի չունեցաւ, թէև երկիցս ամուսնացաւ. երկրորդ ամուսնութեամբ Եղիսաբեթ-Ժորժէշ Տուպանտոնի հետ միացաւ, որ մեծ արժանաւորութեան տէր կին մ'էր և որ յեղափոխութեան փոթորիկներն անցնելէն յետոյ, թէ և ոչ առանց փնտսու, 1852 Մայիս 17 ին Մոնդպարի քղեկին մէջ վախճանեցաւ :

Պիւ.Ֆոնի կոմուէհայն հետ հաշակաւոր Պիւ.Ֆոնի ուղղակի յաջորդութիւնն եւս վերջացաւ :

Մեք Ֆրանսիոյ արտագրած ամենամեծ բնապատմութիւն և ամենամեծ գրագիտաց միայն կեանքը հարեւանցիւ ծրագրեցինք : Աւելորդ կը համարիմք իւր գործոց վերայ դատաստան մ'ընել. յաջորդ սերունդը ընդ երկար դատած է զանոնք : Պիւ.Ֆոնի մահուանէն քանի մը օր յետոյ Գոմտորսէզի (2) արտասանած հետագայ աշխիւ խօսքերը մեր ըսածը կը հաստատեն :

(1) Հէրոլդ տը Սէշէլ (Մարի-Ֆոն) : Ընդհանուր Իրաւաբան : 1760 ին 'ի Փարիզ ծնաւ, Նախադէպ դրոշմաւորն էր : Եւ յեղափոխականաց մեղացաւ : 1793 ին անհամարձեւութեան խմբագրէր և 1794 ին 'ի Երկրորդ Կոնվենտի մէջ անդամակցեցաւ : Գաղութայինի մը ապստամբութեան ընդհանրութիւն և անհամարձեւութեան մէջ :

(2) Մարի-Ֆոն-Անդրաս-Նիշոլա Եպարիզ : Մարգիշ տը Գոմտորսէզ : 1745 ին ծնաւ. 'ի Տալուս Տիոց Երկրաբանի անուն պաշտօն : Յետագային մտնեց ժամանակակից Իւր Նոր Գաղութները արտադրող գործարարութեան : Իւր խառնուրդով 1791 ին Օւնիտարիան ժողովոյ և ապա Աւստրիական ժողովոյ (convention) անդամ անդամակցեցաւ : Ժիրոն-

« Երբ այսպիսի մարդիկ կ'անհետանան երկրէս, » ցաւերով աւելցած հիացման առաջին պայծառութեանց և շնչապառ նախանձու վերջին ապագակներուն՝ իսկոյն ահարկու լուսութիւն մը կը յայտնուի, որ ժամանակ յաջորդ սերունդը կը պատրաստուի յամրաբար զայն դատել, մտադիւր չկարգայ զայն քննելու նպատակաւ, զոր նա ի սորդ սերունդը կարգացած էր կամ զարմանալու, կամ քննադատելու և կամ միմիայն նորա յվերայ խօսելու սին հաճոյից համար : Խորին խորհրդածութեամբ յղացուած կարծիքներ և աւելի ազատ պատճառաբանութիւններ կը տարածուին տակաւ առ տակաւ, կը շարժուին, կ'ուղեղնուին և 'ի վերջէ գոգցեա միաշունչ ձայն մը կը բարձրանայ և վճիռ մը կ'արձակէ, զոր ապագայ ռաբբին հաղիւ ուրեմն կրնան եղծանել » :

Թարգ.— 'ի Գաղղիէիէն
Մ. Ս. Յակոբէան :

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

(Շարունակութիւն, տես թիւ 7.)

Խարսու բերդին Ռուսաց ձեռք անցնիլն :

Վերը գրուածին համեմատ դիւրութեամբ թշնամուցն ձեռք մատնուած կայսերական բերդերուն նման, Խարսու բերդն ալ՝ անձնատուր լինելով բնակչաց կողմէն յանձնուեցաւ : Այս բերդերուն այսպիսի եղանակաւ գրաւումը որքան որ Աստուածային անիմանալի կամեցողութենէ յառաջ եկած գաղտնի գործ միէ, սակայն մեր հաւատարիմ լսելեաց հասած՝ և այս երեւոյթը իմաստուն և գիտնական մարդիկ երաշխաւորած են թէ՛ ներքստպէս

սխալ հէտ Լուի Ժոզէֆ Դաւան քաւ պաշտօնաւոր ժամանակ մը ծածկուեցաւ : Բայց գրեթէ լոյ՛ Բախարիւնցաւ, որ 1794 ին Ինքիւն Բիւնաւորեց : Իւր գլխաւոր գործերն էն : Հանդէս վերցունուութեան, դրուատիւր ակադեմիականաց եւ ծրագիր յառաջադիւմութեան մարդկային ոգւոյ :